

ТИПИ ФОНЕТИЧНОЇ СУБСТИТУЦІЇ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ)

Тетяна ЛЕЛЕКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто особливості фонетичної асиміляції англоамериканських запозичень як результату мовних контактів у двох споріднених мовах, проаналізовано різновиди фонетичної субституції, визначено спільні та відмінні риси адаптації запозичень у мовах-реципієнтах.

Ключові слова: англоамериканізми, мовні контакти, споріднені мови, мови-реципієнти, фонетична асиміляція, фонетична субституція.

The article deals with the peculiarities of phonetic assimilation of the angloamerican loans as the result of the language contacts in two cognate languages, the types of the phonetic substitution are analysed, common and distinctive characteristics of their adaptation are given.

Key words: angloamericanisms, language contacts, cognate languages, borrowing languages, phonetic assimilation, phonetic substitution.

Українська й російська мови на початку ХХІ століття характеризуються наявністю в них значної кількості запозичень з англійської мови, а саме її британського та американського варіантів.

Роль англomовних країн, особливо США, у світовому політичному, економічному та культурному просторі вплинула на поширення використання англоамериканських запозичень у двох близькоспоріднених мовах.

Вивчення запозичень з англійської особливо активізувалося в українському й російському мовознавстві протягом останнього десятиріччя. Фонетичні процеси в українській і російській мовах досліджувались Р. Аванесовим, А. Акішиною, Н. Дементьевою, Ю. Карпенком, М. Леконцевою, В. Перебийніс, Н. Тоцькою. При дослідженні запозиченої лексики увага лінгвістів, як правило, концентрується на проблемі її розвитку в конкретній мові, а порівняльне дослідження англоамериканізмів у декількох споріднених мовах розглянуто ще недостатньо і тому належить до кола актуальних проблем сучасної лінгвістики.

Актуальність роботи зумовлена вивченням процесу асиміляції англоамериканізмів в українській та російській мовах на основі їх фонетичної субституції, спираючись на той факт, що російська мова на початку ХХІ століття вже не є посередником у процесі запозичення до української.

Метою дослідження є виявлення особливості фонетичної асиміляції англоамериканських запозичень у двох близькоспоріднених мовах початку ХХІ століття. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити теоретичні засади дослідження англоамериканських запозичень як результату мовних контактів;
- проаналізувати типи фонетичної субституції англоамериканських запозичень в українській і російській мовах;
- окреслити спільні та відмінні особливості фонетичної асиміляції запозичень у близькоспоріднених мовах.

Об'єкт дослідження становлять англоамериканські запозичення в українській та російській мовах, зафіксовані в словниках на початку ХХІ століття, кількість яких становить 788 одиниць в обох мовах.

Предметом дослідження є процеси фонетичної асиміляції англоамериканських запозичень в українській та російській мовах початку ХХІ століття.

Традиційно термін асиміляція у фонетиці тлумачиться як уподібнення однотипних звуків у процесі мовлення [2; 6; 8]. У свою чергу, фонетико-графічною асиміляцією запозичених слів прийнято називати їхнє пристосування до фонетичної й графічної системи мови-реципієнта [8; 9; 10]. Фонетико-графічна асиміляція полягає в максимальному наближенні звукової форми запозиченого слова до звукової форми питомого. Звуки й звукові поєднання, невластиві мові-реципієнту, замінюються іншими звуками або звуковими поєднаннями з метою наблизити звучання слів до норм цієї мови. Зазвичай підібрати відповідний еквівалент

іншомовній фонемі дуже складно, оскільки фонологічні системи різних мов є досить специфічними, і їхні звуки практично неможливо поставити у взаємно однозначній відповідності без уподібнення звуків однієї мови іншій [12: 43; 15: 29].

Вимога Н. Трубецького та інших провідних фонологів розрізняти дві автономні науки, фонетику й фонологію, була справедливою в той період, коли для ясності потрібно було підкреслити різницю між старим і новим підходом. Н. Трубецький навіть поєднав поняття фонемної релевантності із сосюрівським “langue”, залишивши фонетистам усю сферу “parole” [14: 56]. Це призвело до того, що деякі вчені вважали, що завдання структурної лінгвістики обмежується лише складанням списків чи таблиць фонем і граматичних морфем. Насправді усвідомлення структурної природи мови має допомогти нам в оцінці будь-якого факту, що спостерігається, яким би маленьким і неважливим він здався у світі мовної системи загалом. Опис структури мови не означає, що ми повинні обмежуватися лише декількома фактами, які є більш важливими, а потребує встановлення ієрархії, у якій кожен елемент мови знайде місце, на яке він заслуговує у зв'язку з тими функціями, які він виконує у процесі людського спілкування [8: 218; 14: 83].

Найбільш простим і поширеним випадком фонетичної підстановки є використання звукових послідовностей рідної мови для імітації іноземних звукових послідовностей [14: 19]. За Г. Паулем, зазначений процес є підстановкою мовця на місце звуків іноземної мови найбільш близьких до них звуків рідної мови [14: 341]. Але не завжди зрозуміло, який саме звук рідної мови ближче до іншомовного.

Фонетична асиміляція супроводжується графічним оформленням запозичення, що має основне значення для успіху його подальшого засвоєння, метою якого є втрата іншомовним словом своєї початкової форми [9: 103; 11: 75].

Зважаючи на результати проведеного дослідження, стверджуємо, що писемний шлях запозичення з англійської в українську й російську мови зумовлює відтворення їхньої зовнішньої форми здебільшого способом транслітерації, системи точної передачі букв алфавіту однієї мови буквами або поєднанням букв алфавіту іншої мови, що відбулось у 556 проаналізованих слів в обох мовах (табл. 1): *adapter* [ʰdæptə] – укр. *адаптер*, рос. *адаптер*; *grand* [ˈgrænd] – укр. *гранд*, рос. *гранд*; *marker* [ˈmɑːkə] – укр. *маркер*, рос. *маркер*, рідше – способом транскрипції, віднайдення якомога точнішого відповідника через запис звучання слів мови-джерела графемами мови-реципієнта, де основним посередником передачі запозичених слів є практична транскрипція, а саме перекодування іншомовних слів у свої з наступним записом за допомогою літер алфавіту приймаючої мови без використання якихось додаткових знаків та без надання літерам додаткових значень. Зазначений процес спостерігається у 227 слів у кожній з мов-реципієнтів (табл. 1): *icing* [ˈaɪsɪŋ] – укр. *айсінг*, рос. *айсінг*; *out* [ˈaʊt] – укр. *аут*, рос. *аут*; *brand* [ˈbrænd] – укр. *бренд*, рос. *бренд*).

Зафіксовані випадки, коли в українській і російській мовах застосовані різні способи: *kidnap* [ˈkɪdnæp] – укр. *кіднеп* (транскрибування), рос. *киднэп* (транслітерування). У декількох англоамериканізмів в українській і російській мовах простежено змішування обох процесів в одному слові (табл. 1): *barman* [ˈbɑːmən] – *бармен*, рос. *бармен*, *waterway* [ˈwɔːtəweɪ] – укр. *ватервейс*, рос. *ватервейс*, *dragline* [ˈdrægləɪn] – укр. *драглайн*, рос. *драглайн*, або у варіативному використанні англоамериканізмів: англ. *remake* [riːˈmeɪk] – укр. *римейк*, *ремейк* [17: 591], рос. *римейк*, *ремейк* [18: 666]; англ. *sandwich* [ˈsændwɪtʃ] – укр. *сендвіч*, *сандвіч* [17: 618], рос. *сендвич*, *сандвич* [18: 691]).

Таблиця 1

**Кількісно-якісні характеристики фонетико-графічного відтворення
англоамериканізмів в українській і російській мовах**

Способи відтворення	Укр. мова	Рос. мова
Транслітерація	556	556
Транскрипція	227	227
Транскрипція і транслітерація	5	5

Між англійськими фонемами та українськими й російськими спостерігається тенденція щодо встановлення діафонічних відношень, які виявляються у вокалічних та консонантних

субституціях запозичених фонем найближчими до них за звучанням питомими [8: 180; 12: 27]. Досліджено, що відтворення голосних мови-джерела супроводжується численними змінами, що пояснюється належністю англійської мови до вокального типу, а української й російської – до консонантного [2:68].

Передавання голосних, які входять до складу англоамериканізмів, в українській і російській мовах здійснено здебільшого способом субституції дивергентного (наприклад, відтворення англійської фонем */ʌ/* українськими */a/, /y/, /e/*, рос. */a, /y/, /э/*: *bumper* ['bʌmpə] – укр. *бампер*, рос. *бампер*, *punch* [pʌntʃ] – укр. *пуниш*, рос. *пуниш*, *lunch* ['lʌntʃ] – укр. *ленч*, рос. *ленч*, *ланч*) або конвергентного характеру (наприклад, заміна англійських голосних фонем, короткої та довгої, однією українською або російською фонемами: *brooder* ['bru:də(r)] – укр. *брудер*, рос. *брудер*; *antifreeze* [ənti'fri:z] – укр. *антифриз*, рос. *антифриз*).

Невластиві українській і російській мовам двоголосні фонем – дифтонги – переважно монофтонгізуються або замінюються на сполучення фонем, яке не суперечить їхнім фонологічним особливостям: *bookmaker* [buk'meikə] – укр. *букмекер*, рос. *букмекер*, *airlift* ['eəlift] – укр. *ерліфт*, рос. *эрлифт*, *modem* ['moudəm] – укр. *модем*, рос. *модем*. Водночас зафіксовані випадки відтворення дифтонгів послідовним уживанням двох монофтонгів: *outrigger* ['autrigə(r)] – укр. *аутригер*, рос. *аутригер*, *windrower* ['windrouə(r)] – укр. *віндрouer*, рос. *виндрouer*. Таке передавання відображає тенденцію до максимального наближення вимови запозичень у мовах-реципієнтах до вимови їхніх прототипів у мові-джерелі. В російській мові англійський дифтонг [ou] передається й однією, й двома фонемами: англ. *notebook* ['noutbuk] – рос. *ноутбук*, *нотбук* [18:637], укр. *ноутбук* [17: 488], в українській мові таких випадків не виявлено.

У російській мові немає чіткого правила передавання англійського нелабіалізованого ненаголошеного звуку змішаного ряду середнього підйому [ə]: англ. *blazer* ['bleizə] – укр. *блейзер* [17: 98], рос. *блейзер* [зе,зэ] [18: 132]; англ. *barrel* ['bærəl] – укр. *барель* [17: 111], рос. *баррель* [ре, рэ] [16: 116] та інші, що відображається у варіантах вимови. Англійська фонема [æ] також має варіативне відтворення в російській мові, що зображено графічно в одному запозиченні: англ. *bandy* – укр. *бенді* [17: 100] – рос. *бенди*, *бэнди* [16: 122]. В українській мові [ə] та [æ] передаються усталеними формами без варіантів.

Англійські приголосні фонем відтворюються в українській і російській мовах переважно способом простої субституції, заміни однієї фонем мови-джерела однією фонемою мови-реципієнта (*brandy* ['brændi] – укр. *брєнді*, рос. *бренди*, *modem* ['məudəm] – укр. *модем*, рос. *модем*), рідше – синтагматичної субституції, заміни однієї фонем мови-джерела двома фонемами мови-реципієнта (*leasing* ['li:ziŋ] – укр. *лізинг*, рос. *лизинг*, *smoking* ['sməukɪŋ] – укр. *смокінг*, рос. *смокінг*). Між англійськими та приголосними мов-реципієнтів можливе також встановлення діафонічних відношень дивергентного (*sponsor* ['spɒnsə] – укр. *спонсор*, рос. *спонсор*, *song* ['sɒŋ] – укр. *зонг*, рос. *сонг*, *зонг*, *windsail* ['windseil] – укр. *віндзейл*, рос. *виндзейл*, де */s/* – укр. */c/, /z/*, рос. */c/, /z/*; *helimport* ['helmpɔ:t] – укр. *гельмпорт*, рос. *гельмпорт*, *hit* [hit] – укр. *хіт*, рос. *хіт*, де */h/* передається укр. */r/, /x/*, рос. */r/, /x/*) або конвергентного характеру, наприклад: *gallon* ['gælən] – укр. *галон*, рос. *галлон*, *girlfriend* ['gɜ:lfrɛnd] – укр. *герлфренд*, рос. *герлфренд*, де */g/* передається укр. */r/*, рос. */r/*.

Труднощі виникають при передачі фонем */h/* російською */x/*, (що наближає її до вимови в мові-оригіналі) або */r/*. Передавання цієї фонем через */r/* багато в чому зумовлена традицією, що існує ще з XVIII-XIX ст. Наприкінці зазначеного періоду намітилася тенденція передавати фонему [h] російською */x/* (англ. *halfback* – рос. *хавбек*; англ. *hall* – рос. *холл*), однак наявні й випадки традиційної передачі через *г* (англ. *homestead* – рос. *гомстед*; англ. *heat* – рос. *гит*).

В російській мові немає прямого відповідника звукові [h], властивого ряду західноєвропейських мов, у ній цей звук передається як */x/* і */r/*, варіативно [1:112], в українській мові такий відповідник є, але всупереч її природним рисам відтворення англоамериканських запозичень відбувається у більшості випадків через російську, але

зафіксований випадок розмежування українського й російського варіантів відтворення англоамериканізму: *holocaust* ['hɒləkɔːst] – укр. *голодомор* [17: 184] – рос. *холокост* [16: 860].

При асиміляції на фонетичному рівні іншомовних запозичень актуальними є два аспекти: 1) невідповідність фонемного складу двох мов, необхідність пошуків заміни фонем, що не існує в мові, якою здійснюється переклад іншою або іншими фонемами; 2) невідповідність можливостей синтагматики фонем різних мов, що також призводить до пошуку заміни певного сполучення фонем іншим, можливим [5: 90; 8: 15; 264: 107].

Дотримання будь-якої з умов викликає певні труднощі, адже в кожному конкретному випадку виникає декілька варіантів, критерії відбору яких різні в різних мовах. До того ж створення власної системи відтворення запозичених елементів в українській мові на сучасному етапі її розвитку сприяє тому, що в двох близькоспоріднених мовах відбуваються й однакові, і відмінні процеси фонетико-графічної асиміляції англоамериканських запозичень.

В українській і російській мовах передавання англійських голосних відбувається через дивергентну або конвергентну субституцію, що супроводжується заміною дифтонгів монофтонгами. Англійські приголосні фонемі відтворюються в обох мовах-реципієнтах способом простої субституції, рідше – синтагматичної. У дослідженні встановлено діафонічні відношення між англійськими та українськими й російськими приголосними дивергентного та конвергентного характеру. У більшості випадків в обох мовах-реципієнтах зафіксовано однакові типи фонетичної субституції, однак виявлено декілька відмінностей.

Подальші розвідки із зазначеної проблеми пов'язані з дослідженням запозичень у близькоспоріднених мовах, спираючись на тенденції їх нормування, на які впливають процеси міжнаціональної комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аванесов Р. И. Фонетика современного русского языка / Рубен Иванович Аванесов; [под. ред. К.В. Горшковой]. – М. : МГУ, 1956. – 240 с.
2. Акишина А. А. Русская фонетика / А. А. Акишина, С. А. Барановская. – [2-е изд., испр.]. – М. : Русский язык, 1990. – 101 с.
3. Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты : англицизмы в русском языке / Аристова Валентина Михайловна – Л. : Ленинград. ун-т, 1978 – 150 с.
4. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / Уриэль Вайнрайх // Новое в лингвистике : [сб. ст. Серия “Языковые контакты” / под. ред. В. Ю. Розенцвейга]. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 25-60.
5. Грифцов Б. А. Заметки по технике перевода / Борис Александрович Грифцов / Вопросы языкознания. – 1952. – № 5. – С. 87-98.
6. Дементьева Н. С. Сопоставительный анализ слов-звукообозначений в английском и русском языках / Н.С. Дементьева, Е. Н. Турапина // Сопоставительно-семантическое исследование германских и славянских языков: межвуз. сб. науч. трудов. – Куйбышев: КГПИ им. В. В. Куйбышева, 1985. – С. 12-21.
7. Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов / Э. Ф. Володарская // Вопросы языкознания. – № 4. – 2002. – С. 96-104.
8. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови / Юрій Олександрович Карпенко. – Одеса : Либідь, 1996. – 326 с.
9. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Леонид Петрович Крысин; [отв. ред. акад. В.В. Виноградов]. – М. : Наука, 1968. – 208 с.
10. Леконцева М. И. Типология фонологических систем / М. И. Леконцева // Исследования по структурной типологии : [сб. ст. / отв. ред. Т. Н. Молошная, Д. М. Сегал, Т. Л. Судник, В. Н. Топоров, С. М. Шур]. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 42-51.
11. Мухин С. В. Соотношение понятий ассимиляции и натурализации / С. В. Мухин // Вестник Московского государственного университета: сб. науч. трудов. Серия “Теоретические и практические лингвистические исследования”. – М. : МГЛУ, 2007. – Выпуск 532. – С.48-76.
12. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української мови / Валентина Сидорівна Перебийніс; [відп. ред. М.А.Жовтобрюх]. – К. : Наукова думка, 1970. – 268 с.
13. Петренко А. Проблема языковых изменений с точки зрения социофонетики / А. Петренко, П. Петренко // Наукові записки : зб. наук. праць. Серія “Філологічні науки” (мовознавство) : У 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – Вип. 22. – Ч. 2. – С. 177-188.
14. Трубецкой Н. С. Основы филологии / Николай Сергеевич Трубецкой. – [по изданию 1960 г.]. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 352 с.
15. Тоцька Н. І. Голосні фонемі української літературної мови / Ніна Іванівна Тоцька; [ред. Е. М. Логвиненко, А.В. Трембицька]. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1973. – 193 с.
16. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Леонид Петрович Крысин. – М. : Эксмо, 2007. – 944 с.
17. Сучасний словник іншомовних слів / [укл. О. І. Скопченко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
18. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия : более 7000 слов и устойчивых сочетаний / [ИЛИ РАН; под. ред. Г. Н. Склиаревской]. – М. : Астрель : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 894 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лелека – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, мовні контакти.